

Klimaatactie van het elfde uur: ter verdediging van protest

BEN SNELSON

Stemrecht. Het weekend. Betaalde vakantie. Betaald ziekteverlof. Openbare gezondheidszorg en openbaar onderwijs. Het recht op vereniging en het stakingsrecht.

Van dergelijke rechten wordt soms gedacht dat ze permanent en onvervreemdbaar zijn. Het is echter goed dat we ons herinneren dat ze niet altijd hebben bestaan en ook dat ze niet tot in der eeuwigheid gegarandeerd zijn. De meeste zijn verworven door de vastberadenheid en de solidariteit van mensen die zich in protest hebben verenigd. Wat verstaan wij eigenlijk onder protest, waarom is

het zo relevant om de klimaat- en biodiversiteitscrises aan te pakken, en waarom staat het vandaag op het spel?

In gezonde democratieën is vreedzaam protest een fundamenteel radertje in het wiel van de politiek. Als middel om de stem van het volk en de burgers uit te drukken en sterker te maken, is het een instrument waarmee verandering te sturen is inzake kwesties — sociale, economische of milieu-gerelateerde — die ons allemaal beïnvloeden. Als de machthebbers de belangen van uitgerekend de mensen die zij vertegenwoordigen willen negeren of er tegen ingaan, wordt protest aangewend als vitaal instrument van populaire invloed waarmee ongenoegen over de beleidsmakers geventileerd wordt, hun fouten ongedaan gemaakt worden of van hen actie wordt geëist.

Al wie ooit heeft deelgenomen aan een openbare betoging weet dat protest

“

In gezonde democratieën is vreedzaam protest een fundamenteel radertje in het wiel van de politiek.

vaak gekenmerkt wordt door lawaai, creativiteit, humor, muziek, de fysieke bezetting van de ruimte en een gevoel van collectief welbehagen. Werkelijk: groot- en kleinschalige protesten kunnen allemaal dienst doen als onschatbare herinneringen aan de immense macht van een hechte samenleving en van onze nauwe verbondenheid met volstrekt onbekenden, verenigd rond een gemeenschappelijke afwijzing van de status quo en een gedeelde wens om de dingen ten goede te veranderen. Samen zijn we oneindig veel meer dan de som van onze delen.

Klimaatactie is nodig

In overeenstemming met de almaar groter wordende schaal van de klimaat- en biodiversiteitscrises worden de mensen steeds meer alert voor de gevolgen van deze existentiële dreiging en voor de dwingende noodzaak van daadwerkelijke actie om die dreiging te verminderen. We zijn omringd door tekenen van de klimaatontwrichting. Voor honderden miljoenen mensen, in het bijzonder in het Globale Zuiden, maar ook meer en meer in Europa, worden heftige klimaatgerelateerde rampen zoals extreme bosbranden, droogte, overstromingen en orkanen pijnlijk frequent. Tegen 2050 gaan misschien meer dan een miljard mensen gedwongen worden hun woonplaats te verlaten wegens de klimaatverandering.

In 2015 werd een gevoel van hoop op klimaatactie leven ingeblazen toen historische verbintenissen werden aangegaan op de Klimaatconferentie in Parijs, een cruciale topontmoeting waar de regeringen van de wereld forse emissiereducties beloofden om zo de mondiale opwarming te beperken tot 1,5°C in een poging een onomkeerbare klimaat- en biodiversiteitsontwrichting te voorkomen.

En toch, ondanks alle toeters en bellen en felicitaties aan het eigen adres die deze gedenkwaardige gebeurtenis kenmerkten, blijkt actie acht jaar later jammerlijk ver achter te blijven bij de gedane beloften. Toen het bij de mensen begon te dagen dat het Akkoord van Parijs een masterclass in gebakken lucht was en dat de regeringen de noodzakelijke beleidslijnen om hun milieuengagementen na te komen niet uitvoerden, wendden ze zich tot Plan B.

Plan B spitste zich toe op het organiseren en mobiliseren van lokale basisgemeenschappen,

wat geleid heeft tot een reeks bewegingen over de hele wereld die niet langer *verzochten om*, maar in plaats daarvan *aandrongen op* overheidsactie evenredig met de omvang van de crisis.

Deze drastische ommekeer werd levendig belichaamd door Fridays for Future (FFF) en Extinction Rebellion (XR) — organisaties die herkenbaar zijn aan hun vernieuwende, inclusieve, vreedzame, directe, no-nonsense aanpak om de alarmklok te luiden en actie te eisen tegen de ineenstorting van het klimaat. Gestimuleerd door massale steunbetuigingen hadden hun activiteiten een sneeuwbal effect doorheen Europa en de wereld en werden zowel stadscentra als provinciestadjes openbare podia voor grote demonstraties.

De FFF-beweging, aangedreven door schoolkinderen die elke vrijdag spijbelden, laat goed zien hoe irrelevant het onderwijs is als machthebbers de wetenschappelijke bewijzen naast zich neerleggen en deskundig advies in verband met de noodzaak van actie negeren. De beweging die in 2018 gesticht werd door de toen vijftienjarige Greta Thunberg — gesteund door leraren¹, academici², ouders en grootouders — heeft overal ter wereld lokale actiegroepen opgezet. Uit deze groei is nieuw leiderschap ontstaan, bijvoorbeeld bij Vanessa Nakate in Uganda en Disha Ravi in India — twee van de velen die onvermoeibaar campagne hebben gevoerd om het besef van het klimaatprobleem te vergroten en die met echte verhalen van mensen herkenbare betekenis hebben gegeven aan de alarmerende statistieken. In 2019 leidde FFF een 'Mondiale Klimaatstaking' — het eerste waarlijk wereldwijde protest. Aan deze gecoördineerde actie deden vier miljoen mensen³ mee in betogingen in 163 landen over de zeven continenten. Een van de grootste verwezenlijkingen van de miljoenen kinderen die de FFF aandreven was hun vermogen om ondanks hun jonge leeftijd ook oudere generaties te inspireren om aan hun kant te gaan staan.

Extinction Rebellion — nadat ze met succes de mensen gesensibiliseerd hadden en de discussie over de klimaatverandering in het VK naar de mainstream gebracht hadden (door de media te dwingen het te hebben over iets wat niet meer te negeren viel) — heeft in 79 landen⁴ wel 1265 lokale actiegroepen op de been gekregen. Op dezelfde

manier als FFF nieuwe jonge leiders heeft opgeleverd, heeft XR ook een platform verschaft aan dat soort talent, bijvoorbeeld in de Zuid-Afrikaanse Othembele Dyantyi, die al toen hij elf was het pan-Afrikaanse jeugdactivisme inspireerde.

FFF en XR zijn allesbehalve organisaties die marginaal eigenbelang nastreven. Ze hebben het belang en de macht van protesteren aangetoond door fora te openen voor deelname door het publiek inzake milieukwesties en door aan regeringen rekenschap te vragen over hun eigen klimaatbeloften.

De vos regeert het hoenderhok

Op de jaarlijkse COP (*Conference of the Parties*) van de UNFCCC (het raamverdrag van de Verenigde Naties over de klimaatverandering), wordt gedebatteerd over de klimaatverandering, wat niet enkel hoop zou moeten geven, maar ook inspireren tot daadwerkelijke actie. Praktisch alle regeringen van de wereld zijn daarop vertegenwoordigd, ook de invloedrijkste bedrijven van de planeet en een massa basisorganisaties van de burgersamenleving. Zo'n COP heeft een ongeëvenaard potentieel om betekenisvolle en blijvende oplossingen op te leveren, maar helaas, door een verontrustend gebrek aan politieke wil en leiderschap bij de machtigste partijen, ondervindt dit unieke potentieel tegenwerking van binnenuit.

Het belangrijkste mondiale en publiek gefinancierde instituut dat aan klimaatactie is gewijd, is een forum geworden voor het eigen gelijk, voor staande ovaties, voor het doorknippen van lintjes en om handen te schudden. Het wordt allengs duidelijker dat het door groepen binnen de private sector wordt gebruikt om aan grootschalige greenwashing te doen. Gezien het hoge aantal lobbyisten voor de fossiele industrie dat naar de COP-evenementen trekt, heeft het COP-acroniem een nieuwe betekenis gekregen: *Conference of Polluters*.

Ter illustratie: de grote meerderheid van de sponsors voor COP27 (Egypte, 2022) had rechtstreekse banden met de fossiele industrie⁵, de grootste uitstoter van broeikasgassen. Coca Cola⁶, de 'topvervuiler van de wereld'⁷ was voor deze bijeenkomst een belangrijke sponsor. Aangemoedigd

door deze lage drempel, hebben de UAE (de Verenigde Arabische Emiraten) op een perverse en haast surrealistische manier hun belangrijkste staatsoliebedrijf⁸ genomineerd om dit jaar COP28 te leiden. De WHO zal de opinie van Big Tobacco niet raadplegen voor advies — om evidente redenen. Dus waarom zou de klimaatverwoestende fossiele industrie dan wél zo'n invloed moeten hebben op de UNFCCC? Is het onredelijk om erop te wijzen dat dit een schreeuwende tegenstrijdigheid is?

Greenwashing zit intussen ingebakken in de private sector en vormt nu de hoeksteen van zakelijke en marketingstrategieën die inspelen op de bekommernis van de mensen voor het milieu. Dit blijkt uit de alomtegenwoordige misleidende — en vaak regelrecht onjuiste — beweringen die in de voedings- en consumptiesector rondgestrooid worden.⁹ Bij gebrek aan effectieve regulering kunnen ongegronde groene aanspraken¹⁰ voortwoekeren.

Terwijl greenwashing nu al de overheersende modus operandi is voor de private sector, gaan ook in het publieke domein veel beleidsmakers die graag als klimaatvriendelijk overkomen, over op een gelijkaardige strategie: het *citizenwashing*.¹¹ Als we onze leiders of ambtenaren horen verklaren dat 'de burgers geraadpleegd zijn, en ...', dat 'de burgers gesproken hebben', en 'wat de burgers willen, is ...', moeten we op onze hoede zijn. Het is uiteraard niet altijd het geval, maar deze stellige uitspraken laten de ongemakkelijke realiteit buiten beschouwing dat het inschakelen van deze 'burgers' pas heel laat in het proces plaatsvond, in het beste geval oppervlakkig was, ofwel louter symbolisch.

Als er bij de woorden van de leiders geen actie aansluit, en als de grootste vervuilers instituten overnemen die in het leven geroepen waren precies om de klimaatverandering aan te pakken, moet het ons niet verwonderen dat het vertrouwen van veel mensen in de bestaande structuren voor klimaatdiplomatie aan het verzwakken is en dat het geduld opdraakt.

Het recht op protest wordt bedreigd

Mensen kunnen op velerlei wijzen invloed hebben op politieke en beleidsvormende processen. Als het over het milieu gaat, kan dit gebeuren door petitie

In het VK werd de *Police, Crime and Sentencing Bill* aangenomen. Dit wetsvoorstel maakt ‘storend’ publiek protest onwettig en verleent niet eerder geziene bevoegdheden aan ordehandhavingsdiensten die zelf mogen uitmaken wat volgens hen de orde ‘verstoot’.

te ondertekenen, brieven te schrijven naar beleidsmakers, campagnes in de sociale media te steunen, mee te doen aan open debatten, pers- en media-interviews te geven of bij te dragen aan openbare raadplegingen. Dit zijn fundamentele instrumenten die het burgerengagement kunnen bevorderen bij beleidsvorming over ernstige kwesties die ons allen aanbelangen. Zo bepaalt de internationale *Aarhus Convention*¹², ondertekend door zesenvestig partijen, waaronder alle EU-lidstaten en de EU zelf, dat alle individuen het recht hebben op toegang tot milieu-informatie, en tegelijk wordt publieke deelname aan beleidsvorming in milieuzaken gestimuleerd en worden rechtsmiddelen geboden als regeringen die niet garanderen.

Maar wat gebeurt er als de burgerlijke initiatieven waaraan betrokken burgers behoorlijk wat tijd en energie spenderen (meestal onbetaald) tot niets leiden of door de machthebbers genegeerd worden? Bij zulke scenario's, als er geen conventionele wegen naar beleidsvorming meer overblijven, rest de mensen nog een ‘laatste toevlucht’: het protest.

De rechten van de burgers op veilige bijeenkomst, vereniging en meningsuiting worden beschermd door internationale charters en Europese jurisprudentie, waaronder de *Universele Verklaring van de Rechten van de Mens* (Art. 20), het *Europees Verdrag voor de Rechten van de mens* (Art. 11) en het *Handvest van de Grondrechten van de Europese*

Unie (Art.12). Er is inderdaad een groot aantal gevallen waar deze rechten geschonden werden en waar het Europese Hof voor de Rechten van de Mens deze rechten gewaarborgd heeft, wat vaak heeft geleid tot betere bescherming¹³ in de nationale wetgeving.

Of je nu de aanpak van organisaties als XR, Just Stop Oil, Last Generation en dergelijke wel of niet steunt, het valt niet te ontkennen dat hun acties verreikende invloed heb-

ben gehad op het aanvuren van een ruim publiek debat over de klimaattoestand en de actie die dringend nodig is. Door hun tactiek van directe actie hebben ze echter ook bijgedragen aan een verharding van de politieke houding, die dan op haar beurt geleid heeft tot repressieve wetgeving en die veel publiek protest onwettig heeft gemaakt.

Eén ding is duidelijk: de wet is niet gelijk te stellen aan rechtvaardigheid¹⁴. Als we het hebben over activisme buiten de wet, laten we ons dan herinneren dat Emmeline Pankhurst, Sophie Scholl, Rosa Parks, Mahatma Gandhi, Nelson Mandela and Martin Luther King Jr. — om maar enkele namen te noemen — behoren tot de velen die burgerlijk ongehoorzaam waren, maar die in de canon van de geschiedenis terecht geëerd worden voor hun verzet tegen systemische onrechtvaardigheid. Campagnes die burgerlijke ongehoorzaamheid inhouden, verschillen dikwijls, maar er loopt wel eenzelfde verbindende draad door: hun streven naar rechtvaardigheid.

Het zwaarbevochte en oude recht op protest ligt overal ter wereld onder vuur¹⁵. Eén voorbeeld: in het Verenigd Koninkrijk — een land met een lange geschiedenis van publieke demonstraties — heeft de regering als onderdeel van andere wetgeving die bedoeld is om de publieke ruimte in te perken, de *Police, Crime and Sentencing Bill* aangenomen. Dit wetsvoorstel maakt ‘storend’

publiek protest onwettig en verleent niet eerder geziene bevoegdheden aan ordehandhavingdiensten¹⁶ die zelf mogen uitmaken wat volgens hen de orde ‘verstoort’. Verordeningen tegen burgers waar privé ondernemingen op uit zijn, onder andere in de fossiele industrie¹⁷, komen meer en meer voor omdat de milieuprotesten een almaar doeltreffender ontwrichting in gang zetten.

Het geval van het Verenigd Koninkrijk is wel symptomatisch voor de achteruitgang van de democratie in de wereld. Je ziet het aan hoe het milieuactivisme in Europa wordt belasterd. In Duitsland werden klimaatactivisten in voorlopige hechtenis genomen op basis van een anti-terrorismewet. In Frankrijk wordt het discours tegen de milieuactivisten almaar extremer en daarbij wordt nu de term ‘ecoterroristen’¹⁸ – voor het eerst gehoord bij een overheidsambtenaar – regelmatig nageaapt in het mediadebat over het klimaat. Ook elders breidt vergelijkbare taal zich uit, naarmate steeds autoritairder wordende regeringen en machtige ondernemingen de milieuverdedigers gaan intimideren en hun het zwijgen opleggen door ze ‘staatsvijanden’ te noemen¹⁹.

Het criminaliseren van milieuactivisten heeft geleid tot almaar geraffineerdere juridische argumenten, waarbij de beklaagden procesvoering gebruiken²⁰ (of *movement lawyering*²¹) om zich te verweren wanneer machthebbers hun boekje te buiten gaan en om gebruik te maken van hun vrije meningsuiting. Hierbij hoort een onderzoek naar de wettelijke rechtvaardiging van acties van burgerlijke ongehoorzaamheid, waar de beschuldigen zich beroepen op wettige verdediging van

het klimaatprobleem.²² Terwijl we wet en rechtvaardigheid niet als hetzelfde mogen opvatten, gebeurt het steeds vaker dat de wet en de toepassing ervan in vraag worden gesteld omwille van de rechtvaardigheid – en dit werpt nogal eens vruchten af. Bovendien gaan ook juristen in de praktijk zich steeds meer solidair tonen met milieuactivisten en de ruimere kwestie van de klimaatzaak. In het VK hebben honderdtwintig vooraanstaande advocaten de regels van de balie overtreden door te beloven dat ze vreedzame betogers niet zouden vervolgen en door hun diensten niet meer te verlenen aan nieuwe projecten van de fossiele industrie.²³ De rechtvaardiging hierbij is dat de huidige toepassing van de wet overduidelijk de fossiele industrie bevoordeelt en intussen niet de minste aandacht heeft voor de bedreigingen door diezelfde industrie voor mensenlevens, inkomens en bezit.

Een onafhankelijke rechterlijke macht, die nu overal ter wereld werkelijk bedreigd wordt²⁴, heeft ook op andere manieren haar belang bewezen – met name in haar optreden als controleorgaan op de uitvoerende macht en door vast te houden aan de verantwoordelijkheid van regeringen. In het VK²⁵, Frankrijk²⁶, Nederland²⁷, België²⁸ en Duitsland²⁹ hebben de mensen hun regeringen letterlijk voor het gerecht gedaagd wegens hun gebrek aan actie voor het klimaat – en ze hebben het pleit gewonnen! Als fundamentele pijler van de democratie moet de onafhankelijkheid van onze gerechtshoven gegarandeerd blijven.

Het grotere plaatje

De mondiale inspanningen voor het milieu zijn inherent met elkaar verbonden, dus wat niet openlijk zichtbaar is, mag toch niet uit onze gedachten zijn. Onze ambitie om voor het klimaat te vechten moet alomvattend en eenduidig zijn. De huidige omvang en het belang van het milieuprotest mag dan voor velen van ons hier in het geïndustrialiseerde Noorden relatief nieuw lijken, voor miljoenen

Moet de EU de terugval van de publieke participatie ombuigen om te ontsnappen aan de beschuldiging van hypocrisie als het om democratische normen en milieurechtvaardigheid gaat.

Stel middelen beschikbaar voor beleid dat rechtvaardige en inclusieve participatie bevordert.

— in het bijzonder in het Globale Zuiden — is de noodzaak om de natuur te verdedigen al heel lang onlosmakelijk verbonden met hun strijd om het bestaan.

In deze eeuw van ‘de Grote Versnelling’, nu de wereldpopulatie snel aangroeit, gaat het huidige niveau van grondstoffenverbruik de capaciteit van de Aarde ver te boven. Er bestaan echter alternatieve modellen die niet door onverzadigbare extractiehonger worden aangedreven en die ons in staat zouden stellen tegemoet te komen aan de behoeften van de aangroeiende bevolking, terwijl ze toch binnen de fysieke grenzen van een planeet met eindige hulpbronnen blijven. Dit model wordt treffend getypeerd door *Donuteconomie*³⁰, waarin nadrukkelijk wordt gepleit voor het afstappen van onze onophoudelijke en onduurzame focus op BBP-groei, en waar in plaats daarvan nieuwe postgroei-parameters worden gebruikt die het menselijk en sociaal welzijn in acht nemen evenals de biofysische grenzen van onze Aarde.

Het verbruik van natuurlijke grondstoffen door de EU is zo omvangrijk dat er 2,8 Aardes³¹ nodig zouden zijn om dezelfde verbruiksschaal binnen het bereik van alle mensen ter wereld te brengen. Naarmate ontbossing en vervuilend extractivisme³² in hoge mate verdergaan, worden degenen die het kind van de rekening zijn gemarginaliseerd, en dat zijn heel vaak Inheemse gemeenschappen³³. Het zijn deze aangroeiende confrontaties die bewijzen hoe nauw verbonden milieu- en mensenrechten zijn. Nu er zoveel mensen wonen op natuurlijke plekken die door een meedogenloze en groeiende industrie (waarvan de destructieve activiteiten stelselmatig de internationale milieuwetgeving en de wet op de mensenrechten overtreden) gevisieerd worden, zijn de Inheemse volken en andere gemarginaliseerde

gemeenschappen zoals landarbeiders de eerste en vaak ook de laatste verdedigingslinie. In het vorige decennium werden meer dan zeventienhonderd mensen vermoord³⁴ terwijl ze hun grond en het milieu verdedigden tegen het gewelddadig extractivisme. Het is hun

moedige weerstand die ervoor zorgt dat de natuurlijke wereld nog voortleeft om verder te vechten³⁵. Zij verdienen onze broodnodige steun.

De houding van het EEB (het Europees Milieubureau) tegenover klimaatactie

Als een instantie die gegrondvest is op de democratie en de rechtsorde — en die graag gezien wil worden als de kampioen van zulke principes — moet de EU de terugval van de publieke participatie ombuigen³⁶ om te ontsnappen aan de beschuldiging van hypocrisie als het om democratische normen en milieurechtvaardigheid gaat.³⁷ Dat kan het best gebeuren door de duidelijke bepalingen in de *Aarhus Convention* na te leven en door miliedemocratie te ontplooiën en het Recht van de gemeenschappen om nee te zeggen te garanderen.³⁸

Onze gemeenschappelijke milieudoelstellingen kunnen maar bereikt worden door samenwerking. Dat impliceert dat de mensen betrokken worden via inclusieve en toegankelijke participatieprocessen overeenkomstig de Duurzame Ontwikkelingsdoelstellingen van de VN (Doelstelling 16).

Als regeringen en beleidsmakers het klimaat ernstig nemen en als ze minder ontwrichtende protesten naar waarde weten te schatten, is de oplossing eenvoudig: stel middelen beschikbaar voor beleid dat rechtvaardige en inclusieve participatie bevordert. De eerder vermelde bewegingen zijn altijd duidelijk geweest over hun oproep: zet de deur oprecht open en voer de rationele eisen uit van NGO's, de burgermaatschappij en de basisgroepen die de belangen van de gewone mensen en het milieu vertegenwoordigen. We verdienen niet minder.

Maar eer het zover is, zullen de protesten doorgaan en we gaan ze steunen. De EEB staat aan de kant van hen die voor milieukwesties en mensenrechten protesteren, hier in Europa en daarbuiten. Wij zijn solidair met de Inheemse verdedigers van onze natuurlijke wereld. Wij zijn solidair met de vreedzame protesteers in de gevangenis. En we zijn solidair met al wie vervolging riskeert omdat ze de waarheid verkondigen over de staat van het milieu.

Collectieve weerstand betekent macht. Telkens opnieuw hebben we gezien dat, tegen alle waarschijnlijkheid in, milieuactivisten voor ons de overwinning behaalden: de plannen voor de Conga-kopermijn werden tegengehouden door het onvermurwbare verzet van de lokale bevolking (Peru, 2016); de *'Brave Women of Kruščica'*³⁹, die na vijfhonderd dagen protest de bouw van een nieuwe waterkrachtcentrale op de Kruščicarivier verhinderden (Bosnia & Herzegovina, 2017); de historische juridische overwinning van Nemonte Nenquimo in de strijd om 2025 km² Amazonewoud te vrijwaren van olie-ontginning (Ecuador, 2019); het annuleren van de XL Keystone-oliepijpleiding als gevolg van het massale verzet van Inheemse gemeenschappen (Canada, 2021); een door de gemeenschap geleide campagne om een grote visverwerkende fabriek te sluiten omdat ze de kustwateren vervuilde (Gambia, 2021); de groepsvordering die een aantal burgers in Jakarta opzetten, wat ertoe leidde dat een Districtsrechtbank de President en de regering gelastte actie te ondernemen voor de luchtkwaliteit (Indonesië, 2021) en het wekenlange protest van milieugroepen die een lithiummijnproject van \$2,4 miljard konden tegenhouden (Servië, 2022). En dat is nog maar het topje van de ijsberg.

Samen behalen we de overwinning, voor onze planeet en voor de toekomst van al wat erop leeft.

Dit artikel is de Nederlandstalige versie van een artikel uit het cahier *Imagining Europe Beyond Growth* dat Denktank Oikos realiseerde samen met de Green European Foundation en het European Environmental Bureau, naar aanleiding van de Beyond Growth Conference 2023.

Vertaling uit het Engels: Magda Brijssinck.

BEN SNELSON werkt voor de communicatie van het EEB (European Environmental Bureau, het Europees Milieubureau), in het bijzonder op het gebied van landbouw, duurzame voedselsystemen, pesticiden, bodemkwaliteit en watervervuiling. Hij heeft eerder ervaring opgedaan in openbare aangelegenheden van de EU, in het Europees Parlement en in een denktank voor de verdediging van de democratische waarden.

Noten

- Jonathan Watts (2019). "Teachers to join climate protests to demand curriculum reform". The Guardian. 21 February 2019. Available at <https://www.theguardian.com/environment/2019/feb/21/teachers-to-join-climate-protests-to-demand-curriculum-reform?fbclid=IwAR2LdglGkQa0iyRATsrj_m6rz2YuoEuKVzP82F9VPJIOSadsHDU4P6wQ8zQz>
- Matthew Taylor (2019). "Academics back UK schools' climate change strikes". The Guardian. 13 February 2019. Available at <<https://www.theguardian.com/environment/2019/feb/13/academics-back-uk-schools-climate-change-strikes>>..
- Eliza Barclay, Brian Resnick (2019). "How big was the global climate strike? 4 million people, activists estimate". Vox. 22 September 2019. Available at <<https://www.vox.com/energy-and-environment/2019/9/20/20876143/climate-strike-2019-september-20-crowd-estimate>>.
- Peter Gardner, Tiago Carvalho & Maria Valenstain (2022). The global spread of Extinction Rebellion through mass protest. The Loop. 10 August 2022. Available at <<https://theloop.ecpr.eu/the-global-spread-of-extinction-rebellion-through-mass-protest/#:~:text=Extinction%20Rebellion%3A%20chapter%20creation%20over%20time&text=Mass%20demonstrations%20occurred%20across%20at%20least%2034%20countries%20worldwide>>.
- "COP27: 90% of sponsors have fossil fuel ties". Corporate Europe Observatory. 17 November 2022. Available at <<https://corporateeurope.org/en/2022/11/cop27-90-sponsors-have-fossil-fuel-ties>>.
- Graeme Green, Karen McVeigh (2022). "Cop27 climate summit's sponsorship by Coca-Cola condemned as 'greenwash'". The Guardian. 4 October 2022. Available at <<https://www.theguardian.com/environment/2022/oct/04/cop27-climate-summit-sponsorship-polluter-coca-cola-condemned-as-greenwash>>.
- Break Free From Plastic (2021). Brand Audit Report, Vol. IV. Available at <<https://www.breakfreefromplastic.org/wp-content/uploads/2021/10/BRAND-AUDIT-REPORT-2021.pdf>>.
- Aya Batrawy (2023). The UAE names the head of its main state oil company to lead COP28. NPR. 12 January 2023. Available at <<https://www.npr.org/2023/01/12/1148810078/the-uae-names-the-head-of-its-main-state-oil-company-to-lead-cop28>>.
- Changing Markets Foundation (2023). Feeding Us Greenwash: An analysis of misleading claims in the food sector. Available at <<http://changingmarkets.org/wp-content/uploads/2023/03/Feeding-Us-Greenwash-web.pdf>>.
- BEUC (2023). A climate-neutral food basket: too good to be true?. Available at <https://www.beuc.eu/sites/default/files/publications/BEUC-X-2023-025_A_climate-neutral_food_basket-Too_good_to_be_true.pdf>.
- Ruby Silk (2022). "Citizenwashing: What is it and how to spot it". META, European Environmental Bureau. 13 July 2022. Available at <<https://meta.eeb.org/2022/07/13/citizenwashing-what-it-is-and-how-to-spot-it/>>.
- Convention on access to information, public participation in decision-making and access to justice in environmental matters. Aarhus, Denmark. 25 June 1998.
- Council of Europe. Freedom of assembly. Available at <<https://www.coe.int/en/web/impact-convention-human-rights/freedom-of-assembly>>.
- Gayatri C. Spivak (2021). "Law is not Justice". The Philosophical Salon. 14 June 2021. Available at <<https://thephilosophicalsalon.com/law-is-not-justice/>>.
- Amnesty International (2022). "Protect the Protest". Amnesty International. 19 July 2022. Available at <<https://www.amnesty.org/en/latest/news/2022/07/protect-the-protest/>>.
- Maxine Sackey (2022). "Alarm bells of authoritarianism sounding in the UK". Global Witness. 12 May 2022. Available at <<https://www.globalwitness.org/en/blog/uk-governments-policing-bill-erodes-human-rights-and-stifles-action-to-tackle-climate-crisis/>>.
- Reuters (2022). Oil firms secure injunctions to stop UK climate protests. 15 April 2022. Available at <<https://www.reuters.com/business/energy/oil-firms-secure-injunctions-stop-uk-climate-protests-2022-04-15/>>.
- Noël Mamère (2022). "The French government's use of the term 'eco-terrorism' comes across as a declaration of war against environmentalists". Le Monde. 11 November 2022. Available at <https://www.lemonde.fr/en/opinion/article/2022/11/11/the-french-government-s-use-of-the-term-eco-terrorism-comes-across-as-a-declaration-of-war-against-environmentalists_6003881_23.html>.
- "Enemies of the State?". Global Witness. 30 July 2019. Available at <<https://www.globalwitness.org/en/campaigns/environmental-activists/enemies-state/>>.
- Catherine Higham (2021). "The emerging use of the law as a vehicle for climate protest". Grantham Research Institute, London School of Economics and Political Science. 18 May 2021. Available at <<https://www.lse.ac.uk/granthaminstitute/news/the-emerging-use-of-the-law-as-a-vehicle-for-climate-protest/>>.
- Scott L. Cummings (2017). "Movement Lawyering". University of Illinois Law Review, Vol. 2017. Available at <<https://www.illinoislawreview.org/wp-content/uploads/2017/10/Cummings.pdf>>.
- "Extinction Rebellion: Jury acquits protesters despite judge's direction". BBC News. 23 April 2021. Available at <<https://www.bbc.com/news/uk-england-london-56853979>>.
- Damien Gayle (2023). "Top lawyers defy bar to declare they will not prosecute peaceful climate protesters". The Guardian. 24 March 2023. Available at <<https://www.theguardian.com/environment/2023/mar/24/top-lawyers-defy-bar-declare-will-not-prosecute-peaceful-climate-protesters>>.
- Capucine May (2021). Judicial independence under attack in 45 countries. Verisk Maplecroft. Available at <<https://www.politico.eu/wp-content/uploads/2021/11/18/>>

- Judicial-independence-under-attack-in-45-countries-%E2%80%93Poland-slips-furthest-in-global-ranking.pdf>.
25. ClientEarth Communications (2022). "We've won our case against the UK Government's inadequate net zero strategy". ClientEarth. 19 July 2022. Available at <<https://www.clientearth.org/latest/latest-updates/news/clientearth-are-suing-the-uk-government-over-its-net-zero-strategy/>>.
 26. Marthe de Ferrer (2021). "French government found guilty of climate inaction in 'historic victory'". Euronews. 9 February 2021. Available at <<https://www.euronews.com/green/2021/02/03/french-government-found-guilty-of-climate-inaction-in-historic-victory>>.
 27. Isabella Kaminski (2019). "Dutch supreme court upholds landmark ruling demanding climate action". The Guardian. 20 December 2019. Available at <<https://www.theguardian.com/world/2019/dec/20/dutch-supreme-court-upholds-landmark-ruling-demanding-climate-action>>.
 28. De Klimaatzaak. <<https://www.klimaatzaak.eu/nl>>.
 29. Katharina Rall (2021). "Germany's Top Court Finds Country's Climate Law Violates Rights". Human Rights Watch. 29 April 2021. Available at <<https://www.hrw.org/news/2021/04/29/germanys-top-court-finds-countrys-climate-law-violates-rights>>.
 30. Roberta Arbinolo (2022). "Doughnut Economics: How to bake a better future?". META, European Environmental Bureau. 12 May 2022. Available at <<https://meta.eeb.org/2022/05/12/doughnut-economics-how-to-bake-a-better-future/#:~:text=The%20doughnut%20economics%20model%2C%20developed,equitable%20and%20more%20sustainable%20system.>>.
 31. Arthur Neslen (2019). "EU 'outright dangerous' in its use of natural resources, says WWF". The Guardian. 9 May 2019. Available at <<https://www.theguardian.com/environment/2019/may/09/biocapacity-eu-outright-dangerous-in-its-use-of-natural-resources-says-wwf>>.
 32. European Environmental Bureau (2023). The right to say no: a legal toolbox for communities affected by mining in the EU. Available at <<https://eeb.org/library/the-right-to-say-no-a-legal-toolbox-for-communities-affected-by-mining-in-the-eu/>>.
 33. Ruby Silk (2023). "Putting right first in the green transition". META, European Environmental Bureau. 8 March 2023. Available at <<https://meta.eeb.org/2023/03/08/putting-rights-first-in-the-green-transition/>>.
 34. Ali Hines (2022). "Decade of defiance". Global Witness. 29 September 2022. Available at <<https://www.globalwitness.org/en/campaigns/environmental-activists/decade-defiance/>>.
 35. Phineas Rueckert (2017). "7 Victories for Indigenous People Around the World You Probably Didn't Hear About in 2017". Global Citizen. 8 September 2017. Available at <<https://www.globalcitizen.org/en/content/indigenous-victories-you-didnt-hear-about-in-2017/>>.
 36. Susanna Wixforth, Kaoutar Habbouti (2023). "Reviving democracy in a fragmented Europe". Social Europe. 8 February 2023. Available at <<https://www.socialeurope.eu/reviving-democracy-in-a-fragmented-europe>>.
 37. European Environmental Bureau (2021). EU rule of law hypocrisy at the upcoming Aarhus Convention meeting. 14 October 2021. Available at <<https://eeb.org/eu-rule-of-law-hypocrisy-at-the-upcoming-aarhus-convention-meeting/>>.
 38. European Environmental Bureau (2023). The right to say no: a legal toolbox for communities affected by mining in the EU. Available at <<https://eeb.org/library/the-right-to-say-no-a-legal-toolbox-for-communities-affected-by-mining-in-the-eu/>>.
 39. Devin Murphy (2020). "The Fight to Keep the Kruščica River Wild". Re:wild. 23 September 2020. Available at <<https://www.rewild.org/news/the-fight-to-keep-the-kruscica-river-wild>>.